

Świętowanie faszyzmu i zbrodni wojennych w Edmonton. Mit polityczny i kult Stepana Bandery w multikulturowej Kanadzie

Historia Kanady ze względu na jej imigracyjny charakter jest bardzo zróżnicowana. Badanie takiej historii wymaga nie tylko rozległej ogólnej wiedzy historycznej, ale również umiejętności krytycznego podejścia do przeszłości grup etnicznych i poszczególnych ludzi, którzy przybyli do Kanady z różnych części świata. Jedną z najbardziej problematycznych kwestii kanadyjskiej historii jest polityczny mit Stepana Bandery. Zaczął się tworzyć w Kanadzie po jego zabójstwie, do którego doszło 15 października 1959 r. w Monachium. Pobudzał część ukraińskiej diaspory w Kanadzie oraz w innych państwach do składania hołdu prowidnykowi (przywódcy) ultranacjonalistycznej, faszystowskiej i antysemickiej organizacji. Stronnicy Bandery nie tylko kolaborowali z nazistowskimi Niemcami, ale również „oczyszczali” Ukrainę podczas II wojny światowej z Polaków, Żydów i Ukraińców niepopierających polityki nacjonalistycznych ukraińskich ekstremistów¹.

W niniejszym opracowaniu skoncentruję się na politycznym micie oraz kulcie Stepana Bandery w zachodniokanadyjskim mieście Edmonton. Spróbuję wyjaśnić, jak część ukraińskiej diaspory wykorzystywała politykę kanadyjskiego multikulturalizmu oraz antykomunistyczny klimat zimnej wojny w celu upamiętnienia Stepana Bandery, inicjatora nacjonalistycznej walki o niepodległą Ukrainę przeciwko Związkowi Radzieckiemu. Wprowadzając w zagadnienie politycznego mitu oraz kultu Stepana Bandery, użyję metody gęstego opisu² oraz krytyki

¹ Angielska wersja tekstu ukazała się w: G. Rossoliński-Liebe, *Celebrating Fascism and War Criminality in Edmonton. The Political Myth and Cult of Stepan Bandera in Multicultural Canada*, „Kakanien Revisited” 2010, nr 12, <http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/GRossolinski-Liebe2.pdf>, 29 XII 2010 r. Artykuł przetłumaczyła Ada Ogonowska. Na moją prośbę tekst został wycofany z publikacji w tomie *Prawda historyczna a prawda polityczna w badaniach naukowych. Ludobójstwo na Kresach południowo-wschodniej Polski w latach 1939–1946* (Wrocław 2011) pod redakcją Bogusława Pazia. Na podjęciu decyzji zaważyło instrumentalne podejście do historii redaktora tej publikacji.

² Gęsty opis to taki opis, który uwzględnia nie tylko zachowanie, ale także jego kontekst. Termin ten występuje w antropologii i socjologii, odnosi się przede wszystkim do badań z zakresu paradygmatu interpretatywnego; zob. C. Geertz, *Thick Description. Toward an Interpretive Theory of Culture* [w:] *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*, New York 1973, s. 3–30.

ideologii³. Przeanalizuję, jak Ukraińcy znajdujący się pod wpływem politycznego mitu Stepana Bandery propagowali jego kult w Edmonton i kilku innych kanadyjskich miastach.

Ze względu na ograniczoną objętość niniejszego opracowania sylwetka Stepana Bandery nie zostanie przedstawiona szczegółowo. Nie będą też omówione wczesne formy mitu Bandery w II Rzeczypospolitej oraz podczas II wojny światowej, a w szczególności w trakcie Ukraińskiej Rewolucji Narodowej w lecie 1941 r.⁴ Ograniczenia niniejszego artykułu nie pozwalają także na szczegółowe przedstawienie historii takich organizacji jak OUN (Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów) lub UPA (Ukraińska Armia Powstańcza), takich zagadnień jak kolaboracja ukraińskich nacjonalistów z nazistami, pogromy w Galicji Wschodniej w czerwcu i lipcu 1941 r., konflikt polsko-ukraiński, czystki etniczne na Polakach dokonane przez UPA czy wreszcie na analizę pojęć: ukraiński nacjonalizm, faszyzm, antysemityzm. Czytelnicy zainteresowani tymi zagadnieniami mogą zapoznać się z pracami: Karela Berkhoffa⁵, Franziska Brudera⁶, Jeffrey Burdusa⁷, Franka Golczewskiego⁸, Grzegorza Motyki⁹, Dietera Pohla¹⁰, Timothy'ego Snydera¹¹ oraz kilku innych autorów. Praca nie podejmuje również tematu negatywnego wizerunku Stepana Bandery, jaki został wykreowany w Związku Radzieckim. W Kanadzie oraz zachodniej Ukrainie do dzisiaj liczni aktywiści ideologii ukraińskiego nacjonalizmu, pośród których znajdują się również historycy, wierzą, że Bandera był bohaterem narodowym, który nie miał nic wspólnego z faszyzmem, antysemityzmem czy przemocą etniczną i polityczną¹².

³ A. Grabner-Haider, *Ideologie und Religion. Interaktion und Sinnsysteme in der modernen Gesellschaft*, Wien 1981; H. Schleichert, *Wie man mit den Fundamentalisten diskutiert, ohne den Verstand zu verlieren. Anleitung zum subversiven Denken*, München 2005, s. 112–117.

⁴ Aby zapoznać się z koncepcją Ukraińskiej Rewolucji Narodowej w lecie 1941 r., zob. G. Rossoliński-Liebe, „*The Ukrainian National Revolution*” in *the Summer of 1941. Discourse and Practice of a Fascist Movement*, „*Kritika. Explorations of Russian and Eurasian History*” 2011, t. 12, nr 1, s. 83–114.

⁵ K.C. Berkhoff, *Harvest of Despair. Life and Death in Ukraine under the Nazi Rule*, Cambridge 2004.

⁶ F. Bruder, „*Den Ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!*”. *Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN) 1929–1948*, Berlin 2007.

⁷ J. Burds, AGENTURA. *Soviet Informants' Networks & the Ukrainian Underground in Galicia, 1944–1948*, „*East European Politics and Societies*” 1997, t. 11, nr 1, s. 89–130.

⁸ F. Golczewski, *Deutsche und Ukrainer 1914–1939*, Paderborn 2010; *idem*, *Die Kolaboration in der Ukraine [w:] Kooperation und Verbrechen. Formen der „Kollaboration” im östlichen Europa*, red. Ch. Dieckmann, Göttingen 2003, s. 151–182.

⁹ G. Motyka, *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*, Warszawa 2006.

¹⁰ D. Pohl, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944. Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens*, München 1997.

¹¹ T. Snyder, *The Reconstruction of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999*, Yale 2003.

¹² Do tej pory nie wydano publikacji na temat demonizowania Stepana Bandery przez radziecką propagandę.

Osoba oraz polityczny mit Stepana Bandery

W artykule mit nie jest rozumiany jako przeciwieństwo prawdy albo rzeczywistości, lecz jako „opowiadanie”, które wzywała emocje i usypia czujność umysłu. Mit polityczny to nowa forma mitu zakorzeniona w ideologii, która nadaje mu znaczenie i kontekst. W przypadku politycznego mitu Stepana Bandery jest to ideologia ukraińskiego nacjonalizmu. Mity polityczne mogą być rozumiane jako wizualny komponent ideologii, jako zniewalająca lub urzekająca opowieść, będąca elementem propagandy tej ideologii lub częścią ideologicznej mitologii, która składa się z wielu splecionych ze sobą mitów politycznych¹³.

Poza ideologią mit polityczny jest często powiązany z kultem, rytuałami i symbolami. Kult Stepana Bandery i rytuały z nim związane mogą zostać nazwane praktyczną stroną politycznego mitu Stepana Bandery¹⁴. Rytuały są wykonywane przez „wyznawców” mitu, którzy są jego twórcami albo adresatami bądź jednymi i drugimi jednocześnie. W przypadku mitu Stepana Bandery mamy do czynienia z politycznym kultem jednostki. W okresie międzywojennym pojawiło się wiele kultów jednostki. O ile niektóre z nich nie były faszystowskie, jak na przykład kult Tomáša Masaryka w Czechosłowacji¹⁵, wszystkie uzależnione były od charyzmy przywódcy i służyły do legitymizacji władzy. Charyzma rzadko była naturalna, często natomiast była efektem intensywnych zabiegów propagandowych. Ponieważ kult jednostki powstawał w różnych systemach politycznych i zaspokajał różne polityczne zapotrzebowania, nie można powiedzieć, że wszędzie wyglądał tak samo. Można jednak porównać kult jednostki w różnych państwach zarówno pod względem podobieństw, jak i różnic. Najbardziej znane kulty jednostek oparte były na takich osobach jak: najbardziej antysemitki przywódca europejski Adolf Hitler w Niemczech¹⁶, faszystowski prototyp przywódcy Benito Mussolini we Włoszech¹⁷, Francisco Franco w Hiszpanii¹⁸, Antonio Salazar i Rolão Preto w Portugalii¹⁹, Philippe Pétain we Francji²⁰, Ante Pavelić

¹³ Ch.G. Flood, *Political Myth. A Theoretical Introduction*, New York–London 1996, s. 15–26.

¹⁴ H. Hein, *Historische Kultforschung. Digitales Handbuch zur Geschichte und Kultur Russlands und Osteuropa*, s. 4–5, <http://epub.ub.uni-muenchen.de/636/1/hein-kultforschung.pdf>, 30 X 2009 r.

¹⁵ Masaryk nie był ani faszystą, ani autorytarnym dyktatorem, ale wykorzystywano jego charyzmę, by stworzyć kult, który miał legitymizować istnienie Czechosłowacji (zob. A. Orzoff, *The Husbandman. Tomáš Masaryk's Leader Cult in Interwar Czechoslovakia*, „Austrian History Yearbook” 2008, t. 39, s. 121–137).

¹⁶ Istnieje wiele publikacji zajmujących się charyzmą Hitlera. Mit Hitlera jest dobrze objaśniony w: I. Kershaw, *The „Hitler Myth”. Image and Reality in the Third Reich*, Oxford 1987; zob. również R. Lepsius, *The Model of Charismatic Leadership and Its Applicability to the Rule of Adolf Hitler* [w:] *Charisma and Fascism in Interwar Europe*, red. A.C. Pinto, R. Eatwell, S.U. Larsen, New York 2007, s. 37–52.

¹⁷ E. Gentile, *Mussolini as the Prototypical Charismatic Dictator* [w:] *Charisma and Fascism...*, s. 113–127.

¹⁸ S.G. Payne, *Franco, the Spanish Falange and the Institutionalisation of Mission* [w:] *Charisma and Fascism...*, s. 53–62.

¹⁹ A.C. Pinto, „Chaos” and „Order”. *Preto, Salazar and Charismatic Appeal in Inter-war Portugal* [w:] *Charisma and Fascism...*, s. 65–75.

²⁰ M.O. Baruch, *Charisma and Hybrid Legitimacy in Pétain's État français (1940–1944)* [w:] *Charisma and Fascism...*, s. 77–85.

w Chorwacji²¹, Corneliu Zelea Codreanu i Ion Antonescu w Rumunii²², Józef Piłsudski²³ i Roman Dmowski w Polsce, Vidkun Quisling w Norwegii²⁴, Josif Stalin w Rosji Radzieckiej²⁵, Miklós Horthy na Węgrzech²⁶, Engelbert Dollfuss i Kurt Schuschnigg w Austrii²⁷, Andrej Hlinka i Jozef Tiso na Słowacji²⁸, Antanas Smetona na Litwie²⁹, Ahmed beg Zogu w Albanii³⁰, Aleksander I Karadziordziewicz w Jugosławii³¹, Mustafa Kemal Atatürk w Turcji³², Anastasij Wonsiatski i Konstantin Rodzajewski w środowisku rosyjskich emigrantów³³ oraz kilku innych. Jednakże mit Stepana Bandery nie może zostać zredukowany do kultu jednostki. Ważnym komponentem mitu Bandery jest proces utożsamiania aktywistów z OUN i partyzantów z UPA z osobą Stepana Bandery i nazywania ich banderowcami. Symbol Bandery był również często używany przez wyznawców mitu Bandery jako symbol epoki, w której „pokolenie Bandery” walczyło o Ukrainę.

Rozwój politycznego mitu Stepana Bandery rozpoczął się przed wybuchem II wojny światowej na południowo-wschodnim terytorium II RP zamieszkiwanym przez Ukraińców, Polaków i Żydów. Na samym początku rozwój mitu był w dużej mierze zależny od antagonizmu polsko-ukraińskiego, jaki powstał po zakończeniu I wojny światowej, kiedy to Ukraińcom nie udało się stworzyć państwa. W wyniku tego Ukraińcy w Galicji Wschodniej i na Wołyniu zmuszeni byli

²¹ I. Goldstein, *Ante Pavelić. Charisma and National Mission in Wartime Croatia* [w:] *Charisma and Fascism...*, s. 87–95; J.K. Cox, *Ante Pavelić and the Ustaša State in Croatia* [w:] *Balkan Strongmen. Dictators and Authoritarian Rulers of South Eastern Europe*, red. B.J. Fischer, West Lafayette 2007, s. 199–238.

²² S. Fisher-Galati, *Codreanu, Romanian National Traditions and Charisma* [w:] *Charisma and Fascism...*, s. 107–112.

²³ H. Hein, *Der Piłsudski-Kult und seine Bedeutung für den polnischen Staat 1926–1939*, Marburg 2002.

²⁴ S.U. Larsen, *Charisma from below? The Quisling Case in Norway* [w:] *Charisma and Fascism...*, s. 97–106.

²⁵ *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*, red. zbiorowa, Basingstoke 2004.

²⁶ M.D. Fenyo, *Hitler, Horthy and Hungary*, New Haven 1972, s. 26–27, 77–78, 140–143, 207–208.

²⁷ B.F. Pauley, *Fascism and the „Führerprinzip”. The Austrian Example*, „Central European History” 1979, t. 12, nr 3, s. 281–286.

²⁸ G. Besier, „Berufsständische Ordnung” und autoritäre Diktaturen. Zur politischen Umsetzung einer „klassenfreien” katholischen Gesellschaftsordnung in den 20er und 30er Jahren des 20. Jahrhunderts [w:] *Politische Religion und Religionspolitik. Zwischen Totalitarismus und Bürgerfreiheit*, red. G. Besier, H. Lübke, Göttingen 2005, s. 107–108.

²⁹ A. Kasparavičius, *The Historical Experience of the Twentieth Century. Authoritarianism and Totalitarianism in Lithuania* [w:] *Totalitarian and Authoritarian Regimes in Europe. Legacies and Lessons from the Twentieth Century*, red. J.W. Borejsza, K. Ziemer, New York–Oxford 2006, s. 304–308.

³⁰ B.J. Fischer, *King Zog, Albania’s Interwar Dictator* [w:] *Balkan Strongmen...*, s. 19–49.

³¹ B. Farley, *King Aleksandar the Royal Dictatorship in Yugoslavia* [w:] *Balkan Strongmen...*, s. 51–86.

³² F. Ahmad, *Kemal Atatürk and the Founding of the Modern Turkey* [w:] *Balkan Strongmen...*, s. 141–163.

³³ O Anastasiju Wonsiatskim zob. J.J. Stephan, *The Russian Fascists. Tragedy and Farce in Exile 1925–1945*, New York 1978, s. 91–140, natomiast o Konstantynie Rodzajewskim zob. *ibidem*, s. 73–90.

żyć w II Rzeczypospolitej, która w dużej mierze nie respektowała praw mniejszości narodowych, próbowała owe mniejszości polonizować i często traktowała jak obywateli drugiej kategorii. Po raz pierwszy mit Bandery ujawnił się podczas procesów przeciw OUN w 1935 i 1936 r. w Warszawie i Lwowie po zamordowaniu przez aktywistę OUN Hryhorię Macejkę polskiego ministra spraw wewnętrznych Bronisława Pierackiego. Zarówno zabójstwo Pierackiego, jak i procesy były rozumiane przez aktywistów OUN jako część walki o niepodległe państwo ukraińskie. Bandera stał się symbolem tych procesów, bohaterem walczącym, poświęcającym się i cierpiącym za Ukrainę.

Podczas II wojny światowej mit został zmodyfikowany i rozpowszechnił się wśród przedstawicieli różnych narodowości i religii, którzy przebywali na terytoriach zachodniej Ukrainy, włączając w te grupy: Żydów, Polaków, Rosjan, wschodnich i zachodnich Ukraińców oraz niemieckich żołnierzy. W pierwszym okresie, w latach 1941–1944, mit Bandery rozpowszechniał się bez propagandy radzieckiej. Najważniejszym wydarzeniem dla kreacji politycznego mitu oraz kultu Stepana Bandery podczas II wojny światowej była Ukraińska Rewolucja Narodowa zorganizowana przez OUN-B w lecie 1941 r. Rewolucja rozpoczęła się po wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej. Podczas niej OUN-B przekonywała Ukraińców, że utworzyła państwo ukraińskie, które będzie kolaborowało z naziistowskimi Niemcami oraz które stanie się częścią nowej Europy od egidą naziistowskich Niemiec. Stepan Bandera miał zostać przywódcą tego państwa. Mimo że państwo zostało proklamowane, Niemcy nie pozwolili na jego istnienie. Niemniej jednak terror OUN-B podczas tej rewolucji, a przede wszystkim pogromy ludności żydowskiej, w wyniku których pod koniec czerwca i w lipcu 1941 r. zginęło około 20 tys. Żydów, przyczyniły się do tego, że Bandera stał się znany jako wódz OUN-B. Pogromy organizowane były przez Niemców i członków OUN. Brała w nich udział lokalna ludność ukraińska i w mniejszym stopniu polska. Bardzo ważną rolę w pogromach odgrywała ukraińska milicja zorganizowana przez OUN-B. Dwa inne drastyczne wydarzenia, które przyczyniły się do rozpowszechnienia mitu Stepana Bandery, to czystka etniczna dokonana przez UPA na Polakach na Wołyniu w 1943 r. i w Galicji Wschodniej w 1944 r., w wyniku której wymordowano 70 tys. – 100 tys. Polaków, a także tych Żydów, którzy chowali się w lasach albo domach ofiar czystki etnicznej. Zarówno aktywiści OUN-B, jak i partyzanci z UPA byli nazywani przez swoje ofiary banderowcami. Powstanie terminu „banderowcy” datuje się na rok 1940, kiedy OUN został podzielony na OUN-M, którego członków określano mianem melnykowców (od ich wodza Andrzeja Melnyka), oraz OUN-B, którego członkowie, tzw. banderowcy, utożsamiali się sami i byli utożsamiani przez innych z osobą Stepana Bandery³⁴.

³⁴ Na temat pogromów w zachodniej Ukrainie zob.: J.-P. Himka, *The Lviv Pogrom of 1941. The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd*, „Canadian Slavonic Papers” 2011, t. 53, s. 209–243; W. Lower, *Pogroms, Mob Violence and Genocide in Western Ukraine, Summer 1941. Varied Histories, Explanations and Comparisons*, „Journal of Genocide Research” 2011, t. 13, s. 217–246; O. Bartov, *Wartime Lies and Other Testimonies. Jewish-Christian Relations in Buczacz, 1939–1944*, „East European Politics and Societies” 2011, t. 26, s. 486–511; D. Pohl, *Anti-Jewish Pogroms in Western Ukraine – A Research Agenda* [w:] *Shared History – Divided Memory. Jews and Others in Soviet-Occupied Poland, 1939–1941*, red. E. Barkan, E.A. Cole, K. Struve, Leipzig 2007, s. 305–313; G. Lesser, *Pogromy w Galicji Wschodniej w 1941 r.* [w:] *Tematy polsko-ukraińskie*,

Mit Stepana Bandery rozszerzał się również w czasie walk OUN-UPA z okupantami radzieckimi, którzy podczas likwidacji OUN-UPA zabili 153 tys. członków organizacji, ich krewnych i przypadkowych cywilów. Fanatyczna i nieodpowiedzialna walka OUN-UPA z o wiele silniejszym Związkiem Radzieckim przyczyniła się do tego, że zbrodnie popełnione przez formacje radzieckie w zachodniej Ukrainie były jeszcze większe, co jednak nie oznacza, że ktoś inny jest bardziej odpowiedzialny za te zbrodnie niż sam Związek Radziecki. W czasie tego konfliktu OUN-UPA zabiła około 20 tys. cywilów oskarżonych o współpracę z władzą radziecką. Polacy natomiast są winni śmierci od 10 tys. do 20 tys. Ukraińców, zarówno członków OUN-UPA, jak i cywilów³⁵.

Bandera w czasie wojny praktycznie nie przebywał na Ukrainie. Po ucieczce z więzienia we wrześniu 1939 r. jedynie na kilka dni zatrzymał się we Lwowie, po czym przeszedł do Krakowa, gdzie w 1940 r. został prowidykiem OUN-B i organizował Ukraińską Rewolucję Narodową, współpracując z nazistowskimi Niemcami, głównie z Abwehrą. Z uwagi na to, że naziści nie byli zainteresowani współpracą polityczną z OUN-B, po rozpoczęciu niemiecko-radzieckiej wojny nie pozwolili pojechać Banderze do Lwowa, wzięli go w honorowy areszt i przewieźli do Berlina, gdzie Bandera przebywał w areszcie domowym do 15 września 1941 r. Od tego czasu do października 1943 r. Bandera trzymany był w areszcie jako więzień polityczny. Od października 1943 r. do października 1944 r. przetrzymywany był w obozie dla więźniów politycznych Zellenbau-Sachsenhausen. Dzięki temu, że miał status więźnia politycznego, jego żona przebywająca w Berlinie mogła mu dostarczyć żywność oraz inne produkty, np. bieliznę. Po zwolnie-

red. R. Traba, Olsztyn 2001, s. 103–126. Podobne fale pogromów miały miejsce w północno-wschodniej Polsce oraz na Litwie wkrótce po wybuchu niemiecko-radzieckiej wojny. W celu zapoznania się z tematyką pogromów w Polsce zob. A. Zbikowski, *Pogroms in Northeastern Poland – Spontaneous Reactions and German Instigations* [w:] *Shared History...*, s. 315–354, natomiast na temat pogromów na Litwie zob. Ch. Dieckmann, *Lithuania in Summer 1941 – The German Invasion and the Kaunas Pogrom* [w:] *Shared History...*, s. 355–385. Największy z pogromów we Lwowie zaczął się 30 VI 1941 r., na temat jego przebiegu zob.: Ch. Mick, *Ethnische Gewalt und Pogrome in Lemberg 1914 und 1941*, „Osteuropa” 2003, t. 53, s. 1810–1811, 1824–1829; H. Heer, *Einübung in den Holocaust: Lemberg Juni/Juli 1941*, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” 2001, t. 49, s. 410, 424; F. Bruder, „Den Ukrainischen Staat...”, s. 140–150; F. Grelka, *Die ukrainische Nationalbewegung unter deutscher Besatzungsherrschaft 1918 und 1941/1942*, Wiesbaden 2005, s. 276–286; D. Pohl, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien...*, s. 60–62; P.Ch. Wachs, *Der Fall Theodor Oberländer (1909–1998)*, Frankfurt am Main 2000, s. 71, 78–80. W celu zapoznania się z aktami przemocy wobec Polaków na Wołyniu i we Wschodniej Galicji zob.: G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948*, Warszawa 1999, s. 110–115, 125–128; T. Snyder, *To Resolve of the Ukrainian Problem Once and for All: The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland 1943–1947*, „Journal of Cold War Studies” 1999, t. 1, nr 2, s. 93–100. Na temat mordowania Polaków po rozpoczęciu wojny niemiecko-radzieckiej zob. W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945*, t. 2, Warszawa 2000, s. 1036–1037.

³⁵ Por. J. Burds, *AGENTURA. Soviet Informants’ Networks & the Ukrainian Underground...*, s. 104–115; F. Bruder, „Den Ukrainischen Staat...”, s. 231–232, 261–262; G. Motyka, *Ukraińska partyzantka...*, s. 503–574, 649–650; K. Boekh, *Stalinismus in der Ukraine. Die Rekonstruktion des sowjetischen Systems nach dem Zweiten Weltkrieg*, Wiesbaden 2007, s. 339–367. Liczbę Ukraińców zabitych przez Polaków podał Grzegorz Motyka (G. Motyka, *Ukraińska partyzantka...*, s. 411–442).

niu w październiku 1944 r. Niemcy zaproponowali Banderze dalszą współpracę, a on przyjął propozycję³⁶.

Propaganda Związku Radzieckiego, poczynając od 1944 r., uczyniła z postaci Stepana Bandery symbol zdrajcy i kolaboranta, nie tylko na terytorium radzieckiej Ukrainy, ale również w innych republikach radzieckich oraz w państwach satelickich. Propaganda ta traktowała w sposób instrumentalny ukraiński nacjonalizm i zbrodnie wojenne popełnione przez OUN i UPA. Sugerowano, że Stepan Bandera to jeden z największych wrogów Związku Radzieckiego, że zdradził Ukrainę, współpracując z Niemcami. Motywowało to nacjonalistycznych ukraińskich emigrantów w Kanadzie i innych państwach do gloryfikacji jego osoby oraz do prowadzenia kampanii propagandowej przeciwko Związkowi Radzieckiemu.

Zabójstwo Bandery w 1959 r. odnowiło polityczny mit związany z jego osobą. Dla wyznawców ideologii ukraińskiego nacjonalizmu Bandera stał się nie tylko bohaterem narodowym, ale również męczennikiem, który umarł za Ukrainę. Zaczęto wybielać jego historię – znikły z niej działania o podłożu faszystowskim i antysemickim, a także niektóre rytuały wprowadzone przez liderów ukraińskiej rewolucji z 1941 r., jak powitanie prawą ręką („lekkko na prawo, lekkko ponad szczyt głowy”) i towarzyszące temu słowa: „Chwała Ukrainie!” (*Śława Ukrajinii!*) oraz odzew „Chwała bohaterom!” (*Herojam śława!*)³⁷. Emocjonalne, ideologiczne i propagandowe zaangażowanie nacjonalistycznej części ukraińskiej diaspory nie pozostawiło miejsca dla krytycznego badania historii OUN i UPA. Milczano o masowych mordach OUN i UPA, zaprzeczano im i traktowano je jak obrazę lub zniesławienie. Historycy piszący o tych wydarzeniach byli wyzywani od wrogów narodu ukraińskiego. Wspomnienia osób, które przeżyły terror i zbrodnie OUN i UPA, były przez aktywistów ukraińskiego nacjonalizmu i nieświadome ofiary tej ideologii nazywane propagandą. Traktowane były jak antyukraińskie obelgi.

Kanadyjscy wyznawcy mitu Bandery

Po zabójstwie Bandery 15 października 1959 r. w Monachium, dokonanym przez agenta NKWD Bohdana Staszynskiego, polityczny mit Stepana Bandery odrodził się w ukraińskiej diasporze w Australii, Argentynie, Belgii, Brazylii, Kanadzie³⁸, Niemczech Zachodnich, Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych i kilku innych krajach. Zabójstwo Bandery pozwoliło nacjonalistycznej części diaspory uczynić z Bandery męczennika, który zginął w walce o wolność Ukrainy.

³⁶ *Ibidem*, s. 231–234; FSB-Archiv, Moskau N-19092/t. 100, Karta więzienna Stepana Bandery, 29 IX 1944 r., k. 233; Wywiad z ... [imięcia i nazwiska nie ujawniam – G.R.-L.], 17 II 2008 r.

³⁷ Centralnyj Derżawnyj Archiw Hromadśkich Objednań Ukrajinny, f. 1, op. 23, 926, Postanowy II Welykoho Zboru Orhanizaciji Ukrajinśkich Nacionalistiw, 1941 r., k. 199. W publikacjach powojennych przedrukowujących rezolucje drugiego kongresu OUN rezolucja o faszystowskim pozdrowieniu została usunięta z tekstu (zob. np. *OUN w switli postanow Welykych Zboriw*, wyd. Zakordonni Czastyny Orhanizaciji Ukrajinśkich Nacionalistiw, 1955, s. 44–45 [oryginal w: CDAHO, 926, Postanowy II Welykoho Zboru Orhanizaciji Ukrajinśkich Nacionalistiw, 1941 r., k. 199]).

³⁸ W Kanadzie również pojawiły się ruchy faszystowskie, zob. L.-R. Betcherman, *The Svastika and the Maple Leaf. Fascists Movements in Canada in the 1930s*, Toronto 1975.

Radziecka propaganda zniechęcała Ukraińców w Związku Radzieckim do gloryfikowania Bandery i zachęcała lub zmuszała do potępiania go, a także innych nacjonalistów ukraińskich, którzy w tym samym czasie byli gloryfikowani przez diasporę.

Najważniejszymi miejscami, w których mit ożył i w których wykonywano najwięcej rytuałów, były Londyn, Monachium i Toronto. W tych miastach grupy ukraińskiej diaspory wydawały wpływowe gazety. W Monachium było to „Szlach Peremohy” („Droga do Zwycięstwa”), w Londynie „Ukrajńska Dumka” („Ukraińska Myśl”) i w Toronto „Homin Ukrainy” („Ukraińskie Echo”). Po zabójstwie Bandery wszystkie trzy gazety ożywiały mit polityczny Bandery i wpływały na Ukraińców, którzy prenumerowali czasopismo w innych miastach i krajach. W Edmonton ukazywał się tygodnik „Ukrajński Wisti” („Ukraińskie Wieści”), który nie był tak głęboko związany z kreacją mitu jak trzy poprzednie.

Trudnym zadaniem byłoby ustalenie, które osoby lub nawet jakie części ukraińskiej diaspory pozostawały lub nie pod wpływem politycznego mitu Stepana Bandery lub kto był, a kto nie był zaangażowany w praktykowanie kultu Bandery w Edmonton. Ukraińcy emigrowali do Kanady od lat dziewięćdziesiątych XIX w. Ukraińska diaspora była bardzo zróżnicowana, składała się z różnych grup i organizacji. Pierwsza faza rozwoju mitu Bandery w latach trzydziestych i czterdziestych XX w. miała głównie wpływ na Ukraińców w zachodniej Ukrainie, to znaczy ukraińskiej społeczności II Rzeczypospolitej. W tym czasie ukraińska diaspora w Kanadzie jedynie marginalnie uległa mitowi Bandery. Nie była tak rozpolitykowana i nacjonalistyczna i dlatego nie podchodziła szczególnie entuzjastycznie do tego mitu. Ideologia ukraińskiego nacjonalizmu trafiła głównie do Kanady oraz innych miejsc zamieszkiwanych przez diasporę po II wojnie światowej. Związane to było z przybyciem do Edmonton dipisów (*displaced persons*), którzy odmówili powrotu do Związku Radzieckiego, obawiając się prześladowań za ich prawdziwą lub domniemaną kolaborację z Niemcami. Wielu z tych uchodźców dorastało w II Rzeczypospolitej i miało do czynienia z mitem Bandery podczas II wojny światowej, a także przed nią. Gdy przybyli do Kanady, nawet najbardziej nacjonalistyczne grupy ukraińskiej diaspory nie zgadzały się z ich radykalnymi poglądami i nie chciały z nimi współpracować. Jednak powojenna polityczna diaspora była lepiej wykształcona i bardziej aktywna politycznie niż starsza generacja, która zajmowała się głównie rolnictwem. Młodszy członkowie diaspory organizowali grupy młodzieżowe, parafie, partie polityczne, gazety, szkoły niedzielne, stowarzyszenia weteranów, stowarzyszenia naukowe, spółdzielnie, letniska, tworzyli projekty encyklopedyczne, muzea i archiwa, programy radiowe, kluby sportowe i hobbystyczne itp.³⁹ Diaspora ta motywowała do pracy organizatorskiej również za pomocą ideologii nacjonalizmu ukraińskiego. Zimna wojna sprawiała, że kanadyjscy politycy nie ingerowali w życie polityczne ukraińskiej diaspory, które, tak jak retoryka zimnej wojny, przesiąknięte było antykomunizmem. Podobną funkcję spełniała polityka multikulturalizmu, oficjalnie wdrożona w Kanadzie w latach siedemdziesiątych XX w. Multikulturalizm sprawiał, że kanadyjscy poli-

³⁹ J.-P. Himka, *A Central European Diaspora under the Shadow of World War II. The Galician Ukrainians in North America*, „Austrian History Yearbook” 2006, t. 37, s. 18.

tycy starali się wyrażać zrozumienie dla uroczystości obchodzonych przez Ukraińców niezależnie od tego, jakie rytuały podczas nich wykonywano⁴⁰.

Najbardziej ideologiczna i radykalna spośród ukraińskiej diaspory była społeczność banderowców – głównie, ale nie wyłącznie wcześniejszych członków OUN-B lub UPA. Banderowcy utworzyli wpływowe centra w Niemczech, Wielkiej Brytanii i Kanadzie. W Wielkiej Brytanii przejęli Stowarzyszenie Ukraińców w Wielkiej Brytanii⁴¹. W Kanadzie 25 grudnia 1949 r. banderowcy założyli Kanaadyjską Ligę Wyzwolenia Ukrainy. Liga utworzyła około dwudziestu centrów społecznościowych z ponad pięćdziesięcioma oddziałami w Kanadzie. Najważniejszą rolę w szerzeniu banderowsko-nacjonalistycznej ideologii w Kanadzie była ukazująca się w Toronto gazeta „Homin Ukrainy”. Tekst na stronie internetowej Ligi wskazuje, że wiąże ona ukraiński nacjonalizm z polityką multikulturalizmu: „Jednakże głównym zainteresowaniem [Ligi] była promocja narodowej niepodległości Ukrainy oraz prawa człowieka dla Ukraińców podczas rozszerzania zainteresowań ukraińsko-kanadyjskiej społeczności w ramach multikulturalizmu w Kanadzie. W skład publicznych akcji wchodzi rajdy, demonstracje, polityczne masowe meetingi, seminaria, konferencje, publiczne odczyty, petycje i masowe wysyłki listów”⁴².

Liga gromadziła również kobiety, młodzież oraz weteranów organizacji takich jak SUM (Stowarzyszenie Młodzieży Ukraińskiej) lub Kobieca Organizacja Kanadyjskiej Ligi Wyzwolenia Ukrainy. Głównym celem banderowców, poza aktywnością organizacyjną i ideologiczną, było przygotowanie dzieci na ewentualną walkę o niepodległość państwa ukraińskiego. Walka ta byłaby kontynuacją ukraińskiej rewolucji z lata 1941 r. i walki UPA w latach 1943–1950. W tym celu w 1962 r. wzniesiono pomnik bohaterów Ukrainy w nowo otwartym ośrodku rekreacji w Ellenville, w stanie Nowy Jork. Pomnik składał się z monumentalnej iglicy z ukraińskim trójzębem oraz popiersiami Symona Petlury i Jewhena Konowalca z jednej strony oraz z iglicy Romana Szuchewicza i Stepana Bandery z drugiej. Przed pomnikiem gromadziły się dzieci z ukraińskiej diaspory i recytowały wiersze ku chwale ukraińskich bohaterów lub tańczyły tańce ludowe⁴³.

Podobne ośrodki otwarto w Kanadzie: ośrodek „Veselka” – w 1954 r. w Ontario, a ośrodek „Verchovyna” – w 1955 r. w St. Theodore w Quebecu. SUM w Sudbury otworzyło ośrodek zwany „Bilohorsza”, a SUM w Thunder Bay – „Karpaty” oraz „Dibrova”. Na zajęciach edukacyjnych prowadzonych w tych ośrodkach mówiono dzieciom z diaspory o miłości do ojczyzny i miłości do takich ukraińskich „bohaterów narodowych” jak Bandera, Konowalec albo

⁴⁰ V. Satzewich, *The Ukrainian Diaspora*, London–New York 2002, s. 105; J. Lelande, „*Building a Home Abroad*” – *A Comparative Study of Ukrainian Migration, Immigration Policy and Diaspora Formation in Canada and Germany after the Second World War*, s. 224, http://deposit.d-nb.de/cgi-bin/dokserv?idn=983981051&dok_var=d1&dok_ext=pdf&filename=983981051.pdf, 15 XI 2009 r.

⁴¹ V. Satzewich, *The Ukrainian Diaspora...*, s. 105.

⁴² W *Awangardi Ukrajinskoji sprawy. Liga wyzwolennia Ukrainy*, http://www.lucorg.com/luc-history_174.htm, 23 X 2009 r.

⁴³ T. Sawa-Priatka, *A Short History of the Ukrainian American Youth Association's „Oselia” on the Occasion of its 50th Anniversary*, http://www.cym.org/us/ellenville/Oselia50_UWarticle.asp, 9 XII 2009 r.

Szuchewicz. Głównym celem było nakłonienie młodego pokolenia do kontynuacji walki o państwo ukraińskie. Organizatorzy ośrodka pisali o „nauczaniu ukraińskiej młodzieży jej historii i kultury, jak również jej [młodzieży] wychowaniu, aby stała się aktywnym członem ukraińskich i lokalnych społeczności, służąc Bogu i ukraińskiej ojczyźnie”⁴⁴.

Kanadyjski multikulturalizm i ukraiński nacjonalizm

Kanada zaczęła wdrażać politykę multikulturalizmu w 1971 r. W tym czasie multikulturalizm w Kanadzie był rozumiany jako coś przeciwnego do uprzedniej supremacji kultury angielskiej. Powinien on, podobnie jak w innych państwach, zlikwidować kulturowe lub etniczne nierówności i wprowadzić większą tolerancję dla „innego”. Pod tym względem polityka multikulturalizmu odniosła sukces. Przekształcono kanadyjskie społeczeństwo w takie, które jest bardziej świadome własnej różnorodności kulturowej i zróżnicowania etnicznego. Multikulturalizm pozwolił obywatelom Kanady z nieangielskimi i niefrancuskimi korzeniami identyfikować się z Kanadą poprzez ich własną kulturę narodową. Umożliwiło to otwarcie niemieckich, włoskich, ukraińskich i innych szkół, które wzbogaciły kanadyjskie społeczeństwo.

Z drugiej strony ci sami politycy wypromowali pojęcie tolerancji, która nie dopuszczała krytycznego spojrzenia na historię, będącą źródłem identyfikacji dla poszczególnych grup etnicznych żyjących w Kanadzie. Krytyczne spojrzenie na przeszłość danej grupy etnicznej, niezależnie od intencji patrzącego, było rozumiane przez tę grupę jako bezprawne i często złośliwe ingerowanie w jej kulturę, czego chyba najlepszym przykładem są kanadyjscy Ukraińcy. Stanowisko takie, w połączeniu z antyradyckimi i antykomunistycznymi poglądami z czasów zimnej wojny, umożliwiło niektórym z tych grup utrzymanie i rozwój rytuałów odnoszących się do radykalnego nacjonalizmu, faszystów i antysemityzmu, które pojawiły się w ojczyznach tych grup w latach trzydziestych i czterdziestych XX w. W tym sensie kanadyjski multikulturalizm nie był przyczyną odrodzenia się mitu Banderi w Kanadzie, powstającego tam wiele lat przed oficjalnym wdrożeniem polityki multikulturalizmu, ale ułatwił on proces włączenia tego mitu do ukraińskiej kultury, która zgodnie z polityką multikulturalizmu była również częścią kanadyjskiej kultury. Ukraińcy gloryfikujący Banderę w Kanadzie nie wspominali go jako antysemitę, faszystę czy radykalnego nacjonalistę. Milczano o tych ciemnych stronach prowadnika OUN-B i czczono go jak narodowego bohatera, dysydenta, męczennika albo sentymentalnego romantyka⁴⁵.

⁴⁴ *Ibidem*. Na temat organizacji banderowców w Kanadzie zob. J. Lalande, „*Building a Home Abroad*”..., s. 184–190, natomiast na temat ośrodka w Ellenville, pomnika bohaterów Ukrainy oraz odtwarzania ruchu banderowców w tym ośrodku zob. <http://www.cym.org/us/archives/2009/2009PamyatnykProj.asp>, 24 X 2009 r. Więcej o działaniu ośrodków w Kanadzie zob. I. Mycak, *The Ukrainian Youth Association of Canada 1948–1988*, Toronto 1990, s. 8.

⁴⁵ Na temat multikulturalizmu zob. T.B. Powell, *All Colors Flow into Rainbows and Nooses: The Struggle to Define Academic Multiculturalism*, „*Cultural Critique*” 2003, t. 55, s. 152–181, a multikulturalizmu w Kanadzie – *Multiculturalisms and Immigration in Canada. An Introductory Reader*, red. E. Cameron, Toronto 2004; N. Bissoondath, *Selling Illusions. The Cult of Multicultu-*

Ukraińcy w Kanadzie rozumieli ukraiński nacjonalizm jako część kanadyjskiego multikulturalizmu i zaangażowali się w politykę multikulturalizmu ze względu na możliwości, jakie im dawała. Ilustracją tej obserwacji może być zdjęcie na okładce publikacji *The Politics of Multiculturalism. A Ukrainian-Canadian Memoir*⁴⁶ (*Polityka multikulturalizmu. Wspomnienia ukraińsko-kanadyjskie*), napisanej przez aktywistkę multikulturalizmu Manolego Lupulę. Ukazuje ono (zob. zdj. 3) sześciu mężczyzn w wieku od około czterdziestu do osiemdziesięciu lat. Trzech siedzi przy stole – od lewej: Georg Luckyj, Wołodymyr Kubijowicz i Manoly Lupul, pozostali stoją za nimi – od lewej: Petro Savaryn, Antanas Figol oraz Ivan Lysiak-Rudnytsky. Dwóch siedzących mężczyzn, jeden pośrodku i jeden po prawej, trzymają długopisy i podpisują dokument – parafowaną w grudniu 1976 r. umowę między CIUS (Canadian Institute of Ukrainian Studies, Kanadyjski Instytut Studiów Ukraińskich) na Uniwersytecie Alberta i Towarzystwem Naukowym im. Szewczenki (Shevchenko Scientific Society) w Europie w sprawie stworzenia *Encyklopedii Ukrainy (Encyclopedia of Ukraine)*⁴⁷.

Jak już wspomniano, Manoly Lupul jest autorem tej publikacji. Zdecydował się na umieszczenie tej fotografii na okładce prawdopodobnie dlatego, że scena ze zdjęcia symbolizuje ważne dla niego wydarzenie i pokazuje kilku ważnych ukraińskich działaczy multikulturalizmu i ukraińskiego nacjonalizmu. Ivan Lysiak-Rudnytsky był liberałem i intelektualistą ukraińskim o otwartym umyśle; miał posadę profesora na uniwersytecie w Albercie. Podczas wojny Lysiak-Rudnytsky, podobnie jak kilkunastu innych ukraińskich intelektualistów, pisał artykuły dla kolaboracyjnej gazety „Krakiwśki Wisti”. Podczas wojny Lysiak-Rudnytsky nie należał do OUN-B i prawdopodobnie uważał nazistów za potencjalnych wyzwolicieli Ukrainy⁴⁸.

Georg Luckyj był jednym z dyrektorów CIUS. Nadzorował projekt *Encyclopedia of Ukraine*, pracując na Wydziale Języków Słowiańskich i Literatury Słowiańskiej na uniwersytecie w Toronto⁴⁹. W swoich wspomnieniach opublikowanych w 1992 r. napisał: „Byłem jednym z nielicznych chłopców w naszej szkole, którzy nie byli zapatrzeni w nacjonalizm. Retoryka nacjonalizmu wydawała mi się pełna stereotypów, podobnie jak różne nacjonalistyczne grupy młodzieżowe

ralism in Canada, Toronto 2002. Moje rozumienie multikulturalizmu jest bliskie temu, o którym pisze Žižek (S. Žižek, *A Leftist Plea for 'Eurocentrism'*, „Critical Inquiry” 1998, t. 24, s. 988–1009; *idem*, *Multiculturalism, or, The Cultural Logic of Multinational Capitalism*, „New Left Review” 1997, t. 225, s. 28–51).

⁴⁶ M.R. Lupul, *The Politics of Multiculturalism. A Ukrainian-Canadian Memoir*, Edmonton–Toronto 2005.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 322.

⁴⁸ Na temat Ivana Lysiaka-Rudnytsky'go po II wojnie światowej zob. *Canadian Institute of Ukrainian Studies. A Brief History from 1976 to 1996*, <http://www.ualberta.ca/CIUS/about/about-history.htm>, 29 VII 2010 r., a podczas II wojny światowej zob. J.-P. Himka, *Ethnicity and the Reporting of Mass Murder: „Krakiwśki Wisti”, the NKVD Murders of 1941, and the Vinnytsia Exhumation*, artykuł ukaze się w zbiorze poświęconym przemocą na pograniczach (pod redakcją Omera Bartova i Erica Weitza).

⁴⁹ *Canadian Institute of Ukrainian Studies. A Brief History from 1976 to 1996*, <http://www.ualberta.ca/CIUS/about/about-history.htm>, 29 VII 2010 r.

(np. Płast). Odmawiałem angażowania się w ich działalność⁵⁰. Jednak od 1937 r. do 1939 r. Luckyj studiował w Berlinie, będąc na stypendium nazistowskich Niemiec. W 1939 r. wyjechał do Londynu. W 1943 r. zgłosił się do armii brytyjskiej, w której służył w wywiadzie, także jako tłumacz⁵¹. Antanas Figol w latach 1941–1945 był reprezentantem Ukraińskiego Komitetu Centralnego (UCK) w Berlinie. Od 1955 r. pracował jako doradca ekonomiczny Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki, którego głównym dyrektorem w latach 1947–1963 był Wołodymyr Kubijowicz.

Petro Savaryn w 1983 r., czyli siedem lat po zrobieniu tego zdjęcia, został prezydentem Światowego Kongresu Ukraińców, pozostając na tym stanowisku do 1988 r. Od 1982 r. do 1986 r. był rektorem Uniwersytetu Alberty. W czasie II wojny światowej Savaryn zgłosił się na ochotnika do 14. Dywizji Grenadierów SS. W tej formacji był rekrutowany i ideologizowany przez specjalistów SS nadzorowanych przez Heinricha Himmlera. Po wojnie Savaryn szczylił się swoją służbą w SS. Był reprezentantem weteranów SS w Edmonton, co sugeruje, że jego służba w SS stała się ważną częścią jego tożsamości i prawdopodobnie wydawała mu się wkładem w kanadyjski multikulturalizm. W tym sensie był pierwszym i jedynym rektorem północnoamerykańskiego uniwersytetu, który służył w SS i był dumny z tej służby, co opisał w swoich wspomnieniach⁵².

Najbardziej interesującą osobą na zdjęciu jest Wołodymyr Kubijowicz, mężczyzna siedzący pośrodku. Kubijowicz nie należał do OUN-B, ale był najbardziej wpływowym ukraińskim politykiem i działaczem kolaborującym z Niemcami. Pod koniec wojny zbliżyło go to do Bandery, z którym współpracował w Ukraińskim Komitecie Narodowym. W czasie wojny Kubijowicz był dyrektorem UCK w Generalnym Gubernatorstwie. UCK był powiązany z główną ukraińską kolaboracyjną gazetą tego okresu – „Krakiwskimi Wistiami”. Gazeta była źródłem antysemitycznej propagandy, nie tylko publikowała tłumaczenie niemieckich artykułów, ale też zachęcała ukraińskich intelektualistów do pisania antysemitycznych tekstów. Kubijowicz również pisał do tej gazety⁵³. W sierpniu 1941 r. skierował petycję do generalnego gubernatora Hansa Franka, w której pisał, że chce widzieć „znaczną część skonfiskowanego mienia żydowskiego w rękach Ukraińców”, ponieważ – jak twierdził – mienie to trafiło w żydowskie ręce „tylko przez bezwzględne łamanie prawa przez stronę żydowską i wykorzystywanie członków narodu ukraińskiego”⁵⁴. Poza tym Kubijowicz wspierał 14 Dywizję Grenadierów SS, która składała się głównie z Ukraińców (służył w niej Savaryn). Jednostka ta w lipcu 1944 r. walczyła przeciw Armii Czerwonej. Część dywizji popełniła

⁵⁰ G.S.N. Luckyj, *Memoirs [w:] The Refugee Experience. Ukrainian Displaced Persons after World War*, t. 2, red. W. Isajiw, Y. Boshyk, R. Senkus, Edmonton 1992, s. 508.

⁵¹ *Ibidem*, s. 508–509.

⁵² Na temat Petro Savaryna i jego dumy ze służby w dywizji SS zob.: P. Sawaryn, *Z soboju wzialy Ukrainu. Wid Ternopilla do Alberty*, Kyjiw 2007, s. 275; M. Bairak, *Ukrainska Strilecka Hromada w Edmontoni*, Edmonton 1978, s. 185; O 14 Dywizji SS Galicja zob. F. Golczewski, *Shades of Grey. Reflections on Jewish-Ukrainian and German-Ukrainian Relations in Galicia [w:] The Shoah in Ukraine. History, Testimony, Memorialization*, red. R. Brandon, W. Lower, Bloomington 2008, s. 136.

⁵³ J.-P. Himka, *Ethnicity and the Reporting...*, s. 3, 18.

⁵⁴ Cytuję za: F. Golczewski, *Shades of Grey...*, s. 133–134.

zbrodnie przeciwko cywilnej ludności⁵⁵. W lutym i marcu 1945 r., kiedy armia niemiecka zbliżała się do Berlina, Kubijowicz – razem z Bandera, Melnykiem i Pawłem Skoropadskim – wykorzystał ostatnią szansę kolaboracji z Niemcami, wchodząc w skład Ukraińskiego Komitetu Narodowego, który w ostatnich miesiącach wojny mobilizował Ukraińców do walki przeciwko Związkowi Radzieckiemu⁵⁶. Po wojnie Kubijowicz, jak wielu innych Ukraińców, nie był prześladowany za kolaborację z Niemcami, przedstawiając się jako ofiara i oponent nazizmu. Mieszkał głównie w Niemczech i we Francji, pracował jako sekretarz generalny Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki oraz wydawał takie publikacje jak *Encyclopedia of Ukraine*.

Po wyjaśnieniu kilku zależności między ukraińskim nacjonalizmem i kanadyjskim multikulturalizmem za pomocą zdjęcia z okładki *The Politics of Multiculturalism. A Ukrainian-Canadian Memoir* przejdę teraz do analizy kultu Bandery w Edmonton.

Kult Stepana Bandery w Edmonton

Wykonywanie rytuałów jest jedną z najważniejszych czynności mających na celu kształtowanie zbiorowej tożsamości. Podczas wykonywania rytuałów jednostki biorące udział w tej czynności stają się wspólnotą. Uczestniczenie w rytuałach ma również wpływ na moralność i świat wartości biorących w nich udział osób⁵⁷. Emocje budzące się podczas wykonywania rytuałów mogą wpływać na postrzeganie i rozumienie świata, mogą też prowadzić do przyjmowania nowych wartości⁵⁸. Ze względu na to rytuały wykorzystywane są do kształtowania zbiorowej tożsamości⁵⁹. Mogą też upewniać członków zbiorowości o słuszności ich przekonań politycznych, kulturalnych oraz społecznych. W końcu rytuały są również używane do odtwarzania symbolicznych więzi wspólnoty⁶⁰. Dlatego studia nad rytuałami związanymi z kreacją mitu Bandery mogą dać wgląd nie tylko w procesy towarzyszące tworzeniu mitu Bandery, lecz również w procesy tworzenia się wspólnot czczących swojego wodza.

Od samego początku śmierć Bandery była wykorzystywana przez ukraińską diasporę do takich celów jak szerzenie nienawiści do Związku Radzieckiego lub wzmocnianie zbiorowej tożsamości poprzez ostentacyjną, zbiorową żałobę. „Ukrajński Wisti” poinformowały swoich czytelników w Edmonton o śmierci Stepana Bandery 19 października 1959 r. Informacja ta pojawiła się na pierwszej stronie gazety. Czytelnicy dowiedzieli się, że Bandera zginął z ręki nieznanego

⁵⁵ G. Motyka, *Ukraińska partyzantka...*, s. 181, 383, 386; F. Golczewski, *Shades of Grey...*, s. 136; J.-P. Himka, *A Central European Diaspora...*, s. 24; T. Snyder, *The Reconstruction of Nations...*, s. 165–166.

⁵⁶ F. Golczewski, *Die Ukraine im Zweiten Weltkrieg* [w:] *Geschichte der Ukraine*, red. F. Golczewski, Göttingen 1993, s. 259–260.

⁵⁷ A. Bergesen, *Die rituelle Ordnung* [w:] *Ritualtheorien. Ein einführendes Handbuch*, red. A. Belliger, D.J. Krieger, Opladen–Wiesbaden 1998, s. 50–51.

⁵⁸ D.J. Kertzer, *Ritual, Politik und Macht* [w:] *Ritualtheorien...*, s. 387.

⁵⁹ A. Bergesen, *Die rituelle Ordnung...*, s. 53.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 50–51.

zabójcy. Ponadto w artykule były informacje o życiu Bandery – zostały one zredukowane do jego narodoworewolucyjnej działalności. Żadne informacje o zbrodniach OUN i UPA popełnionych na Żydach, Polakach oraz nieprzychylnych Ukraińcach zarówno podczas wojny, jak i po jej zakończeniu nie pojawiły się w tym tekście. Przedostatnie zdanie artykułu informowało czytelników o tym, że obaj bracia Bandery, Ołeksandr i Wasyl, zginęli w „niemieckim obozie Auschwitz”. Ta informacja sugerowała, że nie tylko Stepan Bandera, ale również jego dwaj bracia polegli w walce o Ukrainę. W ostatnim zdaniu informowano, że pogrzeb Stepana Bandery odbędzie się 20 października 1959 r. w Monachium, zachęcano ukraińską społeczność z Edmonton do uczczenia tego wydarzenia⁶¹.

Czytelnicy gazety „Homin Ukrainy”, gazety redagowanej przez Kanadyjską Ligę Wyzwolenia Ukrainy, byli przytłoczeni materiałem o śmierci Bandery. Redaktorzy pisali o tym wydarzeniu jak o największej katastrofie narodu ukraińskiego. Strona tytułowa wydania z 24 października 1959 r. stała się wielkim nekrologiem (zob. zdj. 1). Na środku strony umieszczono zdjęcie Bandery. Nagłówek oraz stopka zawierały napis „Ku pamięci STEPANA BANDERY”. Pomiędzy fotografią i napisami redaktorzy informowali czytelników, że żałoba potrwa dwa miesiące, tj. od 15 października do 15 grudnia. Po obu stronach fotografii umieszczono wprowadzenie do dwóch artykułów, których kontynuacja znajdowała się na stronie szóstej. Pierwszy artykuł zatytułowany był *Bojownik, Przywódca i Symbol*, drugi zaś *W głębokim smutku...* Informowały one czytelników, że wiadomości o śmierci Stepana Bandery „zaszkoczyły całą ukraińską diasporę po tej stronie oceanu” i że Bandera zginął z ręki wroga – mimo że wówczas nie było wiadomo, kto go zamordował. Ponadto czytelnicy dowiedzieli się, że odszedł symbol ukraińskiej walki o niepodległość⁶².

26 października, w następnym wydaniu „Ukraińskich Wisti”, na stronie tytułowej pojawiła się informacja o przebiegu pogrzebu, który odbył się w Monachium 20 października, oraz o kościelnych ceremoniach, które odbywały się w kanadyjskich miastach i miasteczkach 18 i 20 października. Również w tym wydaniu pojawiły się szczegółowe informacje, jak duszący się Bandera został znaleziony na schodach wiodących do jego mieszkania. Pisano też, że Bandera zmarł w ambulansie podczas drogi do szpitala oraz że oświadczenie policji w Monachium głosiło, że Bandera umarł z powodu zatrucia cyjankiem potasu, który podczas sekcji zwłok został znaleziony w jego ciele⁶³.

31 października 1959 r. „Homin Ukrainy” na pierwszej stronie wydrukował artykuł zatytułowany *Ostatnia droga prowidnyka Bandery*. W artykule autorzy gloryfikowali „ostatnią drogę, końcowe 500 metrów Bandery”, w której towarzyszyło mu ok. 1500 osób, w tym dziesięciu księży przybyłych na pogrzeb z całego świata, aby pożegnać swego przywódcę, który „zginął na pierwszej linii, w krwawej i przewlekłej wojnie przeciwko okrutnemu, kłamliwemu, łotrowskiemu wrogowi”⁶⁴. Aby przekonać czytelników o powadze tragedii, która dotknęła naród ukraiński, opublikowano również zdjęcie ukazujące Bandere w niesio-

⁶¹ *Stepan Bandera ne żywe*, „Ukraiński Wisti” 1959, nr 42.

⁶² „Homin Ukrainy” 1959, nr 44.

⁶³ *Jak zbynuw Stepan Bandera*, „Ukraiński Wisti” 1959, nr 43.

⁶⁴ *Ostatnia doroha prowidnyka Bandery*, „Homin Ukrainy” 1959, nr 45.

nej przez czterech mężczyzn trumnice oraz tłum żałobny podążający za trumną. W centrum fotografii widać maszerujące cztery młode kobiety ubrane w mundury, prawdopodobnie członkinie SUM, oraz mężczyznę w garniturze. Ich twarze przepełnione są smutkiem, żalem i troską. Jedna z kobiet płacze ze spuszczoną głową. Oczy mężczyzny skierowane są na „ostatnie metry drogi”, którą przebędzie prowidnyk. Twarz mężczyzny jest nie tylko smutna, ale również zamyślona i rozgniewana. Twarze wszystkich osób na zdjęciu przekazują tę samą wiadomość – o stracie bardzo ważnej i niezastąpionej osoby⁶⁵.

2 listopada „Ukrajński Wisti” na pierwszej stronie opublikowały artykuł zatytułowany *1500 osób na pogrzebie Bandery*, w którym przypomniano ukraińskiej społeczności Edmonton o wielkiej stracie, jaką była śmierć Bandery. Autor artykułu zaznaczył, że mimo iż 20 listopada był dniem roboczym, na pogrzeb przybyło 1500 osób. Aby podkreślić wielkość tej straty, wspominał również o obecności reprezentantów innych ruchów wyzwoleniczych, takich jak węgierski, bułgarski, słowacki, rumuński, chorwacki i turkmeński⁶⁶.

7 listopada „Homin Ukrainy” na pierwszej stronie poinformował, że „ukraiński naród” został zaatakowany przez „łajdacką” i „prymitywną” Moskwę, która w najbardziej przebiegły i perfidny sposób zamordowała największego przywódcę ukraińskiego ruchu wyzwoleniczego. Według autorów artykułu utrata Bandery przywodziła na myśl stratę wielkiego syna narodu, który całe swoje życie poświęcił walce o niepodległość Ukrainy. Bandera to „przykład nieustraszonego wojownika – rewolucjonisty, ideologa i stratega, teoretyka i praktyka ukraińskiej rewolucji wyzwoleniczej”⁶⁷. Taka charakterystyka Bandery pojawiła się w wielu innych artykułach drukowanych przez wydawnictwo ukraińskiej diaspory w Kanadzie. Ich autorzy prześcigali się w gloryfikowaniu ich prowidnyka i nigdy nie wspomnieli o żadnych zbrodniach, jakie popełnili członkowie OUN i partyzanci UPA. W artykułach opisujących stratę „wspaniałego” i „niezastąpionego” prowidnyka nie wymieniano również żadnych negatywnych cech Bandery, co sprawiało wrażenie, że Bandera był świętym lub półbogiem; gloryfikowano go podobnie jak Adolfa Hitlera, Benita Mussoliniego lub Józefa Stalina w czasie ich rządów. O antysemityzmie, zamiłowaniu do faszyzmu i nienawiści do „wrogów Ukrainy” nie wspomniano w żadnym artykule oplakującym prowidnyka.

Ci spośród diaspory ukraińskiej, którzy nie mogli wziąć udziału w pogrzebie Bandery w Monachium, wzięli udział w uroczystościach żałobnych w swoich miejscach zamieszkania. W Edmonton Organizacja Frontu Wyzwoleniczego rozpoczęły przygotowania do uczczenia śmierci Bandery już 15 października. 20 października, tj. w dniu pogrzebu, w prawie wszystkich cerkwiach w Edmonton organizowano nabożeństwa żałobne. 25 października o godzinie 19 zorganizowano panachidę (nabożeństwo żałobne) w ukraińskiej katedrze greckokatolickiej św. Jozafata. Koncelebrowało ją sześciu księży. Za nimi stali (ubrani w skautowskie mundury) i trzymali transparenty członkowie SUM i organizacji skautowskiej Płast; członkowie Kanadyjskiej Ligi Wyzwolenia Ukrainy również uczestniczyli w tym wydarzeniu. W nabożeństwie uczestniczyli zarówno

⁶⁵ Porównaj zdjęcia w „Homin Ukrainy” 1959, nr 45.

⁶⁶ *1500 People at Bandera's Funeral*, „Ukrajński Wisti” 1959, nr 44.

⁶⁷ *Zwernennia Prowodu ZCz OUN*, „Homin Ukrainy” 1959, nr 46.

mundurowi, jak i cywile. Wystąpił także męski chór Ukraińskiego Domu Ludowego w Edmonton, proboszcz wygłosił kazanie, w którym chwalił Bandereę za jego miłość, zaangażowanie i pracę dla Ukrainy. Przy wejściu do świątyni młode dziewczyny rozdawały czarne wstążki. Żółto-niebieska flaga Ukrainy oraz czerwono-czarna flaga OUN powiewały koło wejścia do katedry⁶⁸.

Po zakończeniu uroczystości kościelnych przeniesiono się do Ukraińskiego Domu Ludowego, również udekorowanego flagami. Tu odbyła się akademie żałobna. Hala była tak zatłoczona, że nie wszyscy się zmieścili. Uroczystości rozpoczęto *Marszem żałobnym* Chopina. Po otwarciu akademii przez dr. Wasyla Hyraka, D. M. przeczytał wiersz zatytułowany *Bezsmertnyj syn (Nieśmiertelny syn)*, który sam napisał dla Stepana Bandery. Następnie chór męski Ukraińskiego Domu Ludowego w Edmonton zaśpiewał kilka religijnych i nacjonalistycznych pieśni. Sala, w której odbywała się uroczystość, została specjalnie na tę okazję udekorowana. Na czarnej ścianie powieszono portret Bandery. Obraz ten został specjalnie na tę okazję namalowany przez prof. Juliana Bucmaniuka. Po obu stronach portretu umieszczono datę urodzin i śmierci Bandery. Pod obrazem znalazły się ogromny wieniec i trójząb, symbol Ukrainy, a także dwa kosze z czerwonymi różami⁶⁹.

Podobne uroczystości odbyły się w wielu innych miejscach na świecie, gdzie ukraińska diaspora żegnała prowidnyka⁷⁰. Zagraniczne Formacje OUN wykorzystały śmierć Bandery do założenia Funduszu Walki Wyzwoleńczej im. Stepana Bandery; jednym z jego celów było zbieranie środków na ewentualną wojnę ze Związkiem Radzieckim⁷¹.

Pierwsza rocznica śmierci Bandery była uroczystością obchodzona praktycznie na całym świecie: w Monachium, Filadelfii, Ottawie, Cleveland, Londynie, Nowym Jorku, Chicago, Toronto, Edmonton i wielu innych miastach, w których mieszkała ukraińska diaspora⁷². W Edmonton obchody pierwszej rocznicy śmierci Bandery rozpoczęła panachida w ukraińskiej katedrze św. Jozafata. Po panachidzie uroczystości przeniosły się do Ukraińskiego Domu Ludowego, gdzie Petro Baszuk z Winnipeg wygłosił mowę. Baszuk powiedział, że Stepan Bandera był wojownikiem o „boskie i ludzkie prawa na Ukrainie” i że naród ukraiński znajduje się w stanie permanentnej walki o utworzenie państwa. Podkreślał, że Ukraińcy są przepojeni duchem chrześcijańskiego idealizmu i że kraje zachodnie – jeśli chcą wygrać walkę przeciwko „moskiewskim bolszewikom” – powinny przyjąć takie same ideały, jakie mają ukraińscy nacjonaści. W czasie uroczystości kobiecy chór dodał otuchy uczestnikom wydarzenia, wykonując kilka nacjonalistycznych i religijnych pieśni⁷³.

Uczczenie drugiej rocznicy śmierci Bandery przebiegło w Edmonton w podobny sposób. Uczestnicy spotkali się najpierw w katedrze św. Jozafata, gdzie proboszcz Jurij Kowalski odprawił panachidę. Kowalski przypomniał uczestni-

⁶⁸ *U pokłoni Prowidnykowi*, „Homin Ukrainy” 1959, nr 46.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Na fond wyzwolnoji borot'by im. Stepana Bandery*, „Homin Ukrainy” 1959, nr 48.

⁷² *U perszu ricznyciu smerty sl. p. Prowidnyka S. Bandery*, „Homin Ukrainy” 1960, nr 44; *U ricznyciu smerty sl. p. S. Bandery*, „Homin Ukrainy” 1960, nr 45.

⁷³ *U perszu ricznyciu smerty S. Bandery*, „Ukrajński Wisti” 1960, nr 43.

kom obchodów, że w czasie, gdy Ukraińcy przeżywają taką stratę, ważne jest utrzymanie narodowego i religijnego ducha. Po panachidzie świętujący tłum przeszedł do Ukraińskiego Domu Ludowego, w którym odbyło się posiedzenie sekcji męskiej i kobiecej Kanadyjskiej Ligi Wyzwolenia Ukrainy. Posiedzenie otworzył M. Kohut, wygłaszając mowę *Stepan Bandera – symbol walki wyzwoleniczej*. Następnie pani Aponiuk odczytała poemat *15 października 1959*. Inna osoba odczytała wspomnienia Morozenki o Banderze. Scena była udekorowana podobnie jak rok wcześniej. Umieszczono na niej portret Bandery pędzla Juliana Bucmaniuka. Po obu stronach portretu umieszczono daty 1959 i 1961, które wskazywały, że ukraińska społeczność w Edmonton od dwóch lat musi przewyciężyć trudności dnia codziennego i kontynuować walkę o wyzwolenie bez swojego prowadnika. Pod portretem widniała data: 15 października, złożono wieńce i kwiaty, obok powieszono flagi ukraińską i flagę OUN. Nastroj wśród świętujących 170 ludzi był bardzo podniosły⁷⁴.

Trzecia rocznica śmierci Bandery w jakimś stopniu upłynęła w cieniu procesu zabójcy Bandery, Bohdana Staszynskiego; proces odbywał się od 8 do 19 października 1962 r. w Karlsruhe w zachodnich Niemczech. Był on ważnym wydarzeniem dla części ukraińskiej diaspory na całym świecie. Zaraz po śmierci Bandery ci, którzy najusilniej dążyli do procesu, ogłosili, że mordercą był mieszkaniec Związku Radzieckiego. Fakt, że Staszynski pochodził z zachodniej Ukrainy, był niepokojący, ale nie przeszkodził nacjonalistom w ich konfrontacji z Moskwą. Tłumaczyli oni, że Staszynski jest albo zdrajcą, albo ofiarą systemu komunistycznego. W Edmonton w katedrze św. Jozafata podobnie jak rok i dwa lata wcześniej obchody rozpoczęto panachidą. Dalsze uroczystości również przebiegały w podobny sposób jak w poprzednich latach – miały miejsce w Ukraińskim Domu Ludowym, gdzie pod namalowanym przez Bucmaniuka obrazem Bandery zawieszono złoty trójząb otoczony drutem kolczastym i wieńcem z kolecami, które symbolizowały mękę Chrystusa i narodu ukraińskiego. Uroczystości rozpoczęła Hałyna Szewczuk, członkini SUM. Odczytała wspomnienia o Banderze napisane przez „Rena” (Jewhena Pobihuszczego). Ołeh Hnatiuk przeczytał poemat *Ne kynemo zbroji (Nie rzucimy broni)*. Iwan Szewczuk opowiadał o Banderze – o człowieku i prowadniku – a także o procesie przeciwko radzieckiemu agentowi, który rozpoczął się w poprzednim tygodniu⁷⁵.

W kolejnych latach zwolennicy Bandery świętowali rocznice śmierci prowadnika regularnie, ale uroczystości nie odbywały się co roku, tak jak w pierwszych trzech latach. Obchody były organizowane zazwyczaj co pięć i co dziesięć lat. W 1964 r. uroczystości w Edmonton i Winnipeg miały miejsce 18 października; wielbicie Bandery mogli złożyć mu hołd najpierw 15 października, biorąc udział w wielkiej antykomunistycznej demonstracji przed ambasadą radziecką w Nowym Jorku, a 17 października mieli do wyboru albo demonstrację w Waszyngtonie, albo w Ottawie⁷⁶. 18 października w Winnipeg ukraińska społeczność obchodziła rocznicę śmierci Bandery, śpiewając nacjonalistyczne: *Marsz*

⁷⁴ *Widznaczyły rokowyny smerty S. Bandery*, „Ukrajński Wisti” 1961, nr 43.

⁷⁵ *U tretiu ricznyciu smerty S. Bandery*, „Ukrajński Wisti” 1962, nr 42.

⁷⁶ Na temat przebiegu demonstracji w Nowym Jorku 15 X 1959 r. i 17 X 1959 r. w Waszyngtonie i Ottawie zob. *Protymoskowski demonstraciji*, „Homin Ukrainy” 1964, nr 45.

Nacjonalistów (Marsz Nacjonalistów) lub *Wstane Ukrajina (Wstanie Ukraina)*⁷⁷. Ukraińska społeczność w Saskatoon nie miała możliwości demonstrowania przed ambasadą radziecką w Nowym Jorku, ponieważ zdecydowano się na obchodzenie rocznicy dokładnie w dniu, w którym pięć lat wcześniej prowidyk został zamordowany⁷⁸. W Edmonton ukraińska społeczność postanowiła połączyć obchody rocznicy śmierci Bandery z dwoma innymi – religijnym i narodowym – świętami: pierwszym było święto Opieki Matki Bożej, a drugim było Święto Broni. Podobnie jak w poprzednich latach pierwszy dzień obchodów rozpoczął się w katedrze św. Jozafata. Po zakończeniu panachidy w Ukraińskim Domu Ludowym dwieście osób wysłuchało przemówienia ich prowidyka, które zostało nagrane pięć lat wcześniej. Wielbicielom Bandery dało to możliwość podziwiania jego „dalekowzroczności oraz politycznego zmysłu”⁷⁹.

W 1969 r. zwolennicy Bandery wykorzystali dziesiątą rocznicę śmierci przywódcy do przeprowadzenia demonstracji w Ottawie. Najważniejszymi miejscami demonstracji oraz marszu upamiętniającego były parlament oraz ambasada radziecka⁸⁰. Do Winnipeg Semen Jiżnyk na obchody dziesiątej rocznicy śmierci Bandery przywiózł grudkę ziemi z grobu Bandery w Monachium⁸¹. W Edmonton Organizacje Ukraińskiego Ruchu Wyzwolenia połączyły obchody czterdziestej rocznicy powstania OUN z dziesiątą rocznicą śmierci Bandery i pod hasłem OUN „Zdobędziesz państwo ukraińskie albo zginiesz, walcząc o nie” świętowały trzy dni – od 11 do 13 października⁸².

W 1979 r. Międzynarodowy Komitet Obchodów zaprosił wyznawców ideologii ukraińskiego nacjonalizmu z całego świata do Monachium, aby uczcić dwudziestą rocznicę śmierci prowidyka przy jego grobie; uroczystości odbyły się w sobotę 13 października⁸³. Z Kanady do Monachium przybyli m.in. dobry przyjaciel oraz towarzysz więzienny Bandery, Mykoła Kłymyszyn, oraz syn Bandery – Andrij. 13 października Mykoła Kłymyszyn wygłosił mowę nad grobem wodza i przemaszerował wspólnie z innymi wielbicielami Bandery ulicami Monachium, protestując przeciwko Związkowi Radzieckiemu i trzymając transparenty przedstawiające Bandę. Andrij Bandera podczas konferencji, która miała miejsce 12 października w Plaza Hotel w Monachium, wspierał Jarosława Stećkę, innego bliskiego towarzysza Bandery i lidera Zagranicznych Formacji OUN, oraz Antybolszewickiego Bloku Narodów⁸⁴. Ci kanadyjscy Ukraińcy, którzy chcieli, ale nie mogli przybyć na obchody do Monachium, świętowali rocznicę w domu⁸⁵.

Podczas przeszukiwania wydań gazet „Ukraiński Wisti”, wydawanej w Edmonton, oraz „Homin Ukrainy”, wydawanej w Toronto, nie znalazłem żadnych artykułów lub relacji opisujących obchody rocznic śmierci Bandery w 1984, 1989

⁷⁷ *U 5-tu rocznica smerti Stepana Bandery*, „Homin Ukrainy” 1964, nr 45.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Provincial Archives of Alberta, 97.732/161, Orhanizaciji Ukrajinškoho Wyzwolnoho Frontu. Obiżnyj Łyst, Zaklyk, b.p.

⁸¹ *Desiaty rokowyny smerty Bandery*, „Ukraiński Wisti” 1969, nr 43.

⁸² *U 10-tu rocznica smerti Stepana Bandery*, „Homin Ukrainy” 1969, nr 46.

⁸³ *Na poszanu sl. p. Stepana Bandery*, „Homin Ukrainy” 1979, nr 39.

⁸⁴ *Na poszanu Stepana Bandery*, „Homin Ukrainy” 1979, nr 46.

⁸⁵ *U 50-rocznica OUN*, „Homin Ukrainy” 1980, nr 7.

i 1999 r. w Edmonton. Jednakże w tej drugiej pojawiły się artykuły, które zachęcały Ukraińców z Kanady do obchodzenia rocznic śmierci Bandery. Poza tym odnalazłem również relacje dotyczące oddawania mu hołdu w innych miastach Ameryki Północnej i Europy. Obchody, w których brało udział najwięcej osób, miały miejsce w Monachium, gdzie uczestnicy gromadzili się przy grobie Bandery⁸⁶. Od 1989 r. polityczny mit Stepana Bandery oraz towarzyszący mu kult zaczął rozszerzać się na Ukrainie. Ten fenomen związany był z rozpadem Związku Radzieckiego i utworzeniem w 1991 r. państwa ukraińskiego. Mit i kult Bandery pojawiły się przede wszystkim w Galicji Wschodniej. Jednakże ukraińska diaspora nie przestała czcić Bandery po utworzeniu państwa ukraińskiego. W 2009 r. ukraińska społeczność Edmonton obchodziła rocznicę jego śmierci i miałem okazję być świadkiem tych wydarzeń.

Setna rocznica urodzin oraz pięćdziesiąta rocznica śmierci Stepana Bandery były świętowane w niedzielę, 25 października 2009 r., od godziny 14.30 do około 17.30, w kompleksie budynków Stowarzyszenia Ukraińskiej Młodzieży pod adresem 9615-153 Avenue w Edmonton. Kompleks, w którym obchody miały miejsce, nazwany jest imieniem Romana Szuchewicza. Szuchewicz w 1941 r. był zastępcą dowódcy batalionu Nachtigall utworzonego przez Abwehrę. W 1942 r. był kapitanem w 201 Batalionie Schutzmannschaft, który stacjonował na Białorusi i najprawdopodobniej popełnił tam zbrodnie na ludności cywilnej. W 1943 r., kiedy UPA przeprowadzała czystkę etniczną na Polakach na Wołyniu i mordowała Żydów ukrawających się w lasach, Szuchewicz nie był głównym dowódcą tej armii, ale miał zasadniczy wpływ na jej działalność. Był natomiast głównym dowódcą UPA w 1944 r., kiedy to UPA przeprowadzała czystkę etniczną na Polakach w Galicji Wschodniej. W tym sensie Szuchewicz był bardziej bezpośrednio zaangażowany w zbrodnie przeciwko ludzkości niż Bandera⁸⁷. W 1972 r. popiersie Romana Szuchewicza zostało umieszczone przy wejściu do budynku, w którym w 2009 r. odbyły się uroczystości związane z rocznicą śmierci Stepana Bandery, co umożliwiło każdemu z uczestników przejście obok popiersia. Obchody połączono z uroczystościami religijnymi święta Opieki Matki Bożej. W hali, w której odbywały się uroczystości, umieszczono wielki obraz Matki Boskiej. Zawieszono go nad krzyżem sporządzonym z niebieskich i żółtych tkanin, kolorów flagi ukraińskiej. Tło niebiesko-żółtego krzyża było w kolorach czerwonym i czarnym, które symbolizują krew i ziemię, zgodnie z ideologią *Blut und Boden* zaczerpniętą przez OUN od dziewiętnastowiecznych rasistowskich nacjonalistów i dwudziestowiecznych nazistów niemieckich. Te elementy stanowiły główną

⁸⁶ Informacje o zachęcaniu do brania udziału w obchodach zob. *Zwernennia KUK*, „Homin Ukrainy” 1984, nr 43; o przebiegu obchodów w Monachium w 1984 r. zob.: *U pokloni Stepanowi Banderi*, „Homin Ukrainy” 1984, nr 44; *Żalobni widznacennia w Miuncheni*, „Homin Ukrainy” 1984, nr 45; na temat przebiegu obchodów w Monachium w 1999 r. zob. *Powidomlennia*, „Homin Ukrainy” 1999, nr 37.

⁸⁷ Na temat roli Romana Szuchewicza w czystkach etnicznych na Wołyniu i w Galicji zob. G. Motyka, *Ukraińska partyzantka...*, s. 367; na temat Szuchewicza i zbrodni przeciwko Żydom zob. F. Bruder, *„Den Ukrainischen Staat...”, s. 150; na temat Szuchewicza i zbrodni przeciwko ludności cywilnej w 1942 r. na Białorusi zob. P.A. Rudling, *Szkolenie w mordowaniu. Schutzmannschaft Battalion 201 i Hauptmann Roman Szuchewycz na Białorusi w 1942 r.* [w:] *Prawda historyczna a prawda polityczna w badaniach naukowych*, red. B. Paż, Wrocław 2011, s. 191–212.*

dekorację sceny. Po obu stronach dekoracji umieszczono flagi ukraińską i kanadyjską. Po prawej stronie sceny zawieszono wielki portret Bandery z umieszczonymi w widocznym miejscu datami 1909–1959. Nad Matką Boską powieszono złoty trójząb. Mównicę udekorowano czarno-czerwonymi tkaninami, na których również umieszczono trójząb.

W obchodach wzięło udział około czterystu osób. Rozpoczęto je panachidą, koncelebrowaną przez trzech księży, uczestnicy śpiewali pieśni żałobne. Później nastąpiła część nacjonalistyczna. Roman Brytan, który koordynował artystyczno-ideologiczną część imprezy, zaprezentował mistyczną i martyrologiczną wersję historii Ukrainy w kilku krótkich, dwu-, trzyminutowych częściach. W przerwach występowali artyści i grupy muzyczne, wykonując ku chwale Bandery – nacjonalistyczny pop, piosenki folklorystyczne oraz pieśni muzyki klasycznej oparte na tekstach piosenek OUN i UPA. W sumie odbyło się około piętnastu występów. Występujący byli ubrani w chłopskie bluzy i kostiumy kozackie. Również dzieci z SUM, ubrane w jasnobrązowe mundurki i w krawaty, śpiewały piosenki popowe gloryfikujące OUN, UPA i pomarańczową rewolucję.

Uzupełnieniem występów muzycznych była, wyrecytowana przez Bohdana Tarasenkę, mowa Bandery przed polskim sądem we Lwowie w 1936 r., podczas której Bandera wyjaśnił, dlaczego wydał zgodę na likwidację wielu Polaków i Rosjan, a także niektórych „zdrajców ukraińskich”, dla niego – wrogów narodu ukraińskiego. Ponadto zainscenizowano wywiad zachodnich dziennikarzy z Bandera w latach pięćdziesiątych, w którym Bandera wyjaśnił konieczność wojny przeciwko Związkowi Radzieckiemu. Spektakl zakończony został mową Ihora Brody, lidera Ligi Ukraińców Kanadyjskich w Edmonton, podczas której mówca podziękował uczestnikom i artystom za bycie tak uduchowionym narodem oraz za to, że – biorąc udział w obchodach – nie pozwolili umrzeć Banderze. Ponadto Broda wyjaśnił, że Ukraina jest dzisiaj zagrożona przez Moskwę, tak jak była w przeszłości, oraz że Moskwa ponownie pragnie podzielić Ukrainę, tak jak to robiła wcześniej. Słuchając Brody, odniosłem wrażenie, że dla niego Bandera jest osobą, która może pomóc Ukraińcom zapobiec takiemu rozwojowi wypadków.

Informacje o obchodach znalazły się w piśmie „Ukrajński Wisti”, a także na plakatach⁸⁸. W promocję tego wydarzenia zaangażował się także CIUS (Kanadyjski Instytut Studiów Ukraińskich, wydział Uniwersytetu Alberta), wieszając plakaty w korytarzu instytutu (zob. zdj. 2) i wysyłając na uroczystości swojego pracownika naukowego dr. Andrija Horniatkewicza, który wzbogacił program artystyczny grą na bandurze i śpiewaniem folklorystycznych pieśni ku chwale prowadnika.

„Ukrajński Wisti” tydzień przed uroczystościami opublikowały artykuł o Banderze napisany przez Ihora Brodę⁸⁹; artykuł zamieszczony był na stronie tytułowej. Broda uznał Bandera za symbol epoki, w której OUN i UPA walczyły o niepodległe państwo ukraińskie. Autor ograniczył się jedynie do wychwalania heroizmu i odwagi aktywistów z OUN i partyzantów z UPA, nie wspomniał o ani jednej popełnionej przez nie zbrodni. Według Brody, jak również według każdego innego ideologa nacjonalizmu ukraińskiego o Banderze – symbolu OUN i UPA

⁸⁸ „Ukrajński Wisti” 2009, nr 20.

⁸⁹ I. Broda, *Stepan Bandera – poklin bezsmertnomu*, „Ukrajński Wisti” 2009, nr 20.

– można pisać wyłącznie w ten heroiczny, patetyczny i apologetyczny sposób. Broda dostarczył „dowodu” na heroizm Bandery w dwóch zdaniach: „Wysoko cywilizowane narody oraz uczciwi ludzie mogą poważać również zagranicznych bohaterów. Prymitywni ludzie mogą być tylko wrody [dla bohaterów], mogą jedynie hańbić, zniesławiać, przeklinać ich oraz deklarować fałszywą propagandę”. Tu pytanie, kim byli „bohaterowie”, nie pojawia się, ponieważ byłoby to pytanie nie na miejscu, które mogłoby zniekształcić ich obraz⁹⁰. Aby podkreślić, że takie podejście do historii Ukrainy jest prawidłowe, Broda zaznaczył, że „Bóg jest z nami”⁹¹.

Interesujące jest również, jak Broda może dostosować ideologię ukraińskiego nacjonalizmu i polityczny mit Bandery do czasów, w których istnieje państwo ukraińskie (pamiętajmy, że głównym celem OUN i Bandery było właśnie ustanowienie tego państwa). Broda twierdzi, że obecnie Ukraina jest zagrożona przez Moskwę i dlatego niezbędna jest wojna przeciwko wrogom Ukrainy. Pierwszym wrogiem Ukrainy, według Brody, jest sam współczesny naród ukraiński, który powinien być „edukowany, inspirowany oraz »zaopatrzony« w świadomość narodową, tak aby umiał zrozumieć, że jest potomkiem Kozaków”. Drugim wrogiem jest „naród rosyjski w Rosji i na Ukrainie”⁹².

„Homin Ukrajiny” poświęcił cały numer (35 z 2009 r.), pełne 32 strony, na propagowanie politycznego mitu i kultu Stepana Bandery. Na stronie tytułowej umieszczono portret Bandery, a wewnątrz pisma znalazły się liczne artykuły jemu poświęcone. Zamieszczenie artykułów i zdjęć miało dwa główne cele. Po pierwsze chciano przypomnieć czytelnikom o heroizmie Bandery i jego gotowości do poświęceń. Po drugie chciano pokazać, że Bandera jest bohaterem nie tylko wśród ukraińskiej diaspory, ale również na Ukrainie – co wydawcy tego numeru potwierdzili artykułami o uroczystościach organizowanych na cześć przewodnika. Również fotografie pomników i muzeów gloryfikujących Bandere w miastach, miasteczkach i wsiach zachodniej Ukrainy, a także w Kijowie, miały na celu potwierdzenie tej tezy⁹³.

Wnioski

W artykule przestudiowałem kilka aspektów politycznego mitu Bandery w Kanadzie, głównie w Edmonton. Analiza wkładu Ukraińców w kanadyjską politykę multikulturalizmu pokazała, że kanadyjscy Ukraińcy gloryfikujący Bandere znaleźli takie ścieżki interpretacyjne ukraińskiej i europejskiej historii, które ewidentnie kolidują z wartościami demokratycznymi. Kolidują one również z bazującym na demokracji podejściem do takich zagadnień jak wojna, przemoc, faszyzm, nacjonalizm i antysemityzm. Analiza kultu Bandery w ukraińskiej społeczności w Kanadzie wykazuje również, że „ich” wizja historii jest rozpowszechniana w cerkwiach i na spotkaniach politycznych. Równocześnie środowiska

⁹⁰ *Ibidem.*

⁹¹ *Ibidem.*

⁹² *Ibidem.*

⁹³ Por. „Homin Ukrajiny” 2009, nr 35 (wydanie specjalne).

te negują możliwość przestudiowania „ich” historii przy użyciu publikacji napisanych przez profesjonalnych i pozbawionych nalotu ideologicznego naukowców.

Ukraińcy z Edmonton mogli oddawać cześć Banderze również w stolicy Kanady, Ottawie, w stolicy Stanów Zjednoczonych, Waszyngtonie, a także w Monachium. Dla edmontonських nacjonalistów głównym źródłem inspiracji do działania była gazeta „Homin Ukrainy” z Toronto, a w mniejszym stopniu „Ukrajński Wisti” wydawane w Edmonton. Trudno określić, czy kult Bandery w Edmonton ma jakieś cechy unikalne. Aby odpowiedzieć na to pytanie, niezbędne byłoby szczegółowe przestudiowanie społeczności ukraińskich zamieszkujących inne kanadyjskie miasta. Jednak warto tutaj podkreślić dwa spostrzeżenia dotyczące unikalności politycznego mitu i kultu Bandery w Edmonton i na Uniwersytecie Alberta.

Po pierwsze w Edmonton na Uniwersytecie Alberta istnieje CIUS. CIUS od momentu otwarcia w 1976 r. nie zajmował się w krytyczny i profesjonalny sposób nową historią Ukrainy. Do czasu pisania tego artykułu CIUS nie zaczął wdrażać żadnego programu, którego uczestnicy badaliby historię II wojny światowej, Holokaustu, ukraińskiego faszyzmu, ukraińskiej kolaboracji z nazistowskimi Niemcami, zbrodni wojennych OUN i UPA i podobnych tematów. Zamiast tego CIUS pozostawił tę historię do opracowania takim osobom jak Roman Ilnycki, Petro Mirczuk, Mykoła Kłymyszyn czy Wołodmyr Kosyk, którzy w czasie wojny albo byli w OUN, albo sympatyzowali z OUN, a po wojnie wybielali historię OUN i UPA, przedstawiając te organizacje jako organizacje demokratyczno-wyzwoleńcze, walczące z państwami imperialnymi o wolność narodu ukraińskiego. W tym sensie CIUS zniżył się do poziomu takich instytucji jak Wolny Uniwersytet Ukraiński w Monachium, którego rektorem w latach 1968–1986 był Wołodmyr Janiw⁹⁴. Ten aktywista OUN był – obok Stepana Bandery, Jarosława Stečki i Romana Szuchewicza – członkiem krajowej egzekutywy OUN w tym samym czasie, w którym dokonała ona kilkunastu zamachów na polskich, ukraińskich i rosyjskich „wrogów narodu ukraińskiego”⁹⁵. Ponadto naukowcy z CIUS nadużyli swojego statusu, gdy w 2009 r. nie tylko reklamowali obchody rocznicy śmierci Bandery, ale również aktywnie brali udział w artystycznych występach, wykorzystując w ten sposób swoją reputację do promowania faszyzmu i zbrodni wojennych⁹⁶.

⁹⁴ F. Golczewski, *Deutsche und Ukrainer...*, s. 450. Do czasu pisania tego artykułu dziekanem Wydziału Filozofii Wolnego Ukraińskiego Uniwersytetu był dyrektor biura CIUS w Toronto, dr Frank Sysyn, a dziekanem wydziału Studiów Ekonomicznych i Państwowych dyrektor Instytutu Badań Historycznych Uniwersytetu Lwowskiego i profesor Centralnego Europejskiego Uniwersytetu w Budapeszcie, prof. dr Jarosław Hrycak (por. *Ukrainische Freie Universität/Ukrains'kyi Wil'nyi Uniwersytet/Ukrainian Free University Flyer*, Munich 2010).

⁹⁵ Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiw, f. 371, op. 1, spr. 8, jed. 77, Przesłuchanie Bohdana Pihajnego, 16 VIII 1935 r., k. 69.

⁹⁶ W tym sensie bardzo ciekawe jest również utworzenie Grupy Operacyjnej UCC (UCC Task Force) w marcu 2009 r., w skład której weszli również pracownicy CIUS (na przykład Jars Balan) oraz inni aktywiści ideologii nacjonalizmu ukraińskiego, żyjący głównie na Ukrainie i w Kanadzie, m.in. Stephen Bandera, wnuk Stepana Bandery. 8 III 2009 r. Grupa Operacyjna UCC podczas telekonferencji dyskutowała na temat tego i jeszcze innego mojego artykułu, które zostały zgłoszone do zaprezentowania na Warsztatach o Holokaucie i Pamięci Politycznej na Uniwersytecie Alberta 11 III 2009 r. Na innej konferencji Grupa Operacyjna UCC dyskutowała, jak zapobiec badaniu

Jednak błędem byłoby twierdzenie, że wszyscy pracownicy CIUS są pod wpływem mitu Bandery i nie próbują oddzielić aktywności politycznej od pracy naukowej. Co najmniej dwóch historyków z CIUS, David Marples i John-Paul Himka – studenci⁹⁷ albo koledzy⁹⁸ Ivana Lysiaka-Rudnytsky ego – próbowali rozdzielić aktywizm i pracę naukową. W ciągu ostatnich dwóch dekad Marples i Himka opublikowali kilkanaście krytycznie napisanych artykułów dotyczących ukraińskiej historii i zagadnień powiązanych z ukraińskim faszyzmem, nacjonalizmem, antysemityzmem i zbrodniami wojennymi. Poza tym Marples i Himka nie brali udziału w uroczystościach na cześć Stepana Bandery w kompleksie im. Romana Szuchewicza w Edmonton w 2009 r. Biorąc pod uwagę, że zarówno Marples, jak i Himka nie byli zainteresowani krytycznym podejściem do ukraińskiego nacjonalizmu w latach osiemdziesiątych, a nawet byli pozytywnie nastawieni do UPA, nasuwa się pytanie, co doprowadziło do zmiany ich poglądów i do rozpoczęcia pracy nad ukraińskim nacjonalizmem w ciągu ostatnich dwóch dekad⁹⁹.

Badanie rytuałów powiązanych z mitem politycznym i kultem Stepana Bandery dowodzi również, że część Ukraińców w Kanadzie traktuje ideologię ukraińskiego nacjonalizmu za część swojej tożsamości. Ten stosunek do ukraińskiego nacjonalizmu jest problematyczny. Na przykład język artykułu Brody zbliżony jest do języka „mowy nienawiści”. Jeśli Broda, który sam z wykształcenia jest prawnikiem, zdefiniowałby wojnę nie jako wojnę propagandową, ale jako konflikt wojenny lub konflikt z użyciem przemocy, powinien on zostać ukarany za

historii Holokaustu i zbrodni wojennych na Ukrainie. Jedynym sposobem, jaki wypracowała grupa, było – według Paula Groda, dyrektora UCC – „wytwarzanie presji na instytucje, które są sponsorowane przez ukraińską diasporę (jak Harvard Ukrainian Research Institute, CIUS i Katedra Studiów Ukraińskich Uniwersytetu Ottawskiego i inne)”. Krótco przed moją prezentacją na warsztatach o Holokaucie przyszedł do mnie wicedyrektor CIUS i znany aktywista ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego Bohdan Klid i zażądał ode mnie rozmowy na temat mojego artykułu. Odmówilem i zaprosilem Klida na warsztaty, na których ten się nie pojawił. Informacje o Grupie Operacyjnej UCC i planie telekonferencji pochodzą z e-maili Lesji Demkowicz do [imienia nie ujawniam] z 2 III 2010 r. i Jarasa Balana do Lesji Demkowicz i innych z 14 III 2010 r., a także z e-maila Paula Groda do kilkunastu aktywistów nacjonalizmu ukraińskiego i liderów diaspory ukraińskiej. Dziękuję Johnowi-Paulowi Himce za udostępnienie e-maili Grupy Operacyjnej UCC do Rozwijania Strategii Pomagających Zwalczeniu Ataków na Ukraiński Ruch Wyzwoleńczy (The UCC Task Force for Developing Community Strategy regarding Recent Attacks on Ukraine's Liberation Movement).

⁹⁷ Por. D.R. Marples, *Studying Ukraine*, http://www.hist.cam.ac.uk/seminars_events/seminars/modern-european/marples-writing-history-of-ukraine.pdf, 31 VI 2010 r.

⁹⁸ Por. J.-P. Himka, *My Past Identities* [w:] *Intellectuals and the Articulation of the Nation*, red. R.G. Suny, M.D. Kennedy, Ann Arbor 1999, s. 168.

⁹⁹ John-Paul Himka w latach osiemdziesiątych był typową ofiarą ideologii nacjonalizmu ukraińskiego. Podziwiał UPA, twierdził, że UPA nie popełniła żadnych zbrodni przeciwko ludzkości, i złościł się na historyków, którzy nie wierzyli w ideologię nacjonalizmu ukraińskiego. Informacja ta pochodzi z korespondencji Johna-Paula Himki z Januszem Radziejowskim. Korespondencja jest w posiadaniu Johna-Paula Himki i nie została do tej pory opublikowana. W latach osiemdziesiątych Himka badał głównie ukraińską Cerkiew greckokatolicką i ruch socjalistyczny na Ukrainie. David Marples w latach osiemdziesiątych bezkrytycznie pisał o OUN i UPA zob. D. Marples, *Ukraine During World War II. Resistance Movements and Reannexation*, „The Ukrainian Weekly” 1985, nr 41. W tym artykule Marples eufemistycznie pisał o zbrodniach UPA, twierdząc, że „kilku niezdiscyplinowanych akcji ze strony uzbrojonych grup nie można było uniknąć” (s. 7), i utrzymywał, że UPA była formacją multikulturową, ponieważ „zgodnie z zachodnim dokumentem, grupy narodowe w szeregach [UPA] obejmowały Azerów, Uzbeków, Tatarów i Żydów” (s. 7).

propagowanie nienawiści. Ten problem, jak się wydaje, jest jednak niedostrzeżany w Kanadzie, gdzie podobne artykuły ukazywały się regularnie w ciągu ostatnich kilku dekad. Ponieważ drukowane one były głównie w pismach ukraińskojęzycznych, prawdopodobnie były postrzegane jako praca na rzecz rozwoju kanadyjskiego multikulturalizmu.

Grzegorz Rossoliński-Liebe (ur. 1979) – doktorant na Uniwersytecie Hamburgskim (*Stepan Bandera: Deconstructing the Myth of a Ukrainian Fascist*); współpracownik Wiesenthal Institute for Holocaust Studies w Wiedniu. Opublikował m.in.: *The »Ukrainian National Revolution« in the Summer of 1941. Discourse and Practice of a Fascist Movement*, „Kritika: Explorations of Russian and Eurasian History” 2011, nr 12/1, *Der polnisch-ukrainische Historikerdiskurs über den polnisch-ukrainischen Konflikt 1943–1947*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas” 2009, nr 57 oraz *Eine neue Gesellschaft in einer alten Stadt. Erinnerung und Geschichtspolitik in Lemberg anhand der Oral History/Нове суспільство в давньому місті. Память та історична політика засобами oral history*, Wrocław 2007 (współredaktorzy Lutz Henke i Philipp Ther).

Celebration of fascism and war crimes in Edmonton. The political myth and the cult of Stepan Bandera in multicultural Canada

This article deals with the political myth and cult of the Ukrainian radical right politician Stepan Bandera in the Canadian city of Edmonton. It explores how certain elements within Ukrainian immigrant groups tried to combine the policies of Canadian multiculturalism with the anti-communist rhetoric of the Cold War in order to celebrate the ultranationalist and fascist politician Stepan Bandera as a part of the struggle against the Soviet Union and for an independent Ukraine.

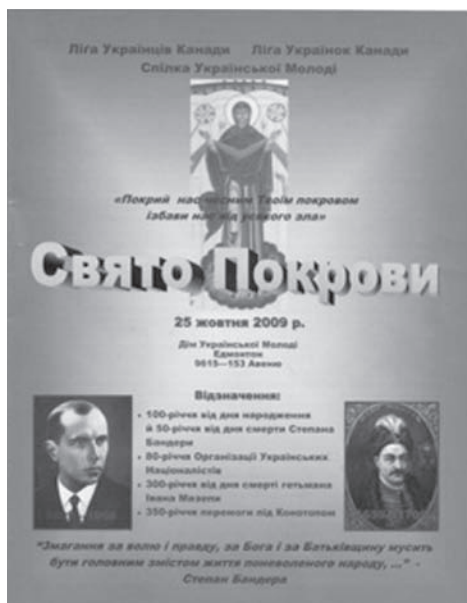
Bandera's myth and cult emerged in Canada and in several other places around the globe after Bandera's assassination on 15 October 1959 in Munich. People who began commemorating Bandera and celebrating Ukrainian fascism came to Edmonton in the late 1940s and early 1950s from the camps for displaced persons in Germany and Austria. They escaped from Ukraine in 1944 together with the withdrawing German army. This group of people consisted of Nazi collaborators, members of the Organization of Ukrainian Nationalists, partisans from the Ukrainian Insurgent Army and soldiers of the Waffen-SS Galizien Division. A certain number of them were involved in war criminality and in the aryanization of Jewish property. During the Cold War they stayed in countries such as Argentina, Austria, Brazil, Canada, Great Britain and the United States of America, where they cultivated not only the Bandera cult but also myths and cults of other Ukrainian war criminals like Roman Shukhevych and allowed the organization of their political and cultural lives as well as work at academic institutions to be handled by such Nazi collaborators and convinced antisemites as Volodymyr Kubiiovych. The myth and cult of the providnyk Bandera was perhaps the most persistent one but it was certainly not the only one.

Investigating the political myth and cult of Stepan Bandera, I firstly provide a short theoretical introduction to the political myth. Secondly, using the method of "thick description" and the critique of ideology, I analyze how some elements of Ukrainian communities celebrated Bandera in Edmonton and several other Canadian cities under the influence of his political myth. Analyzing the myth I concentrate on the process of commemoration which mainly consisted of a requiem mass (panakhyda) and of commemorative gatherings during which Ukrainian radical right individuals declaimed poems for the providnyk, sang OUN or UPA songs for him or performed diverse dances in folklorist costumes or uniforms.

Analyzing the Bandera cult in Edmonton I tried to elaborate on how the politics of multiculturalism that were introduced in Canada in 1971 corresponded with the neo-fascist tendencies of the Ukrainian radical right groups. Furthermore I tried to find out why Ukrainian radical right émigrés welcomed the politics of multiculturalism and how they used them for the process of cultivating their radical right and neo-fascist cultural activities.

1. Fotografia okładki książki autorstwa Manolyo'ego R. Lupula, *The Politics of Multiculturalism. A Ukrainian-Canadian Memoir* (Edmonton i Toronto 2005).

2. Plakat promujący święto Opieki Matki Bożej (Pokrovy) połączone ze stuleciem urodzin oraz pięćdziesiątą rocznicą śmierci Stepana Bandery.

3. Pierwsza strona pisma „Homin Ukrajiny”, 24 III 1959.